

373.3.016:81-053.5

**СУТНІСТЬ І ХАРАКТЕРИСТИКА КОМУНІКАТИВНО-
МОВЛЕННЄВОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ****Шалівська Ю.В.**

Рівненський державний гуманітарний університет, Україна, Рівне

Предметом статті є комунікативно-мовленнєвий розвиток учнів початкової школи. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні сутності комунікативно-мовленнєвого розвитку та характеристики структури комунікативно-мовленнєвих умінь. Розглянуто різні погляди стосовно розуміння розвитку мовлення, трактування та класифікації комунікативно-мовленнєвих умінь. Автором зроблено висновок про те, що для успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку необхідним є формування узагальнених комунікативно-мовленнєвих умінь, під якими розуміють здатність мовця забезпечити правильне застосування вербальних і невербальних засобів у процесі взаємодії, комунікації і спілкування його з іншими мовцями в різних комунікативно-мовленнєвих ситуаціях.

Ключові слова: розвиток, розвиток особистості, розвиток мовлення, зв'язне мовлення, комунікативно-мовленнєвий розвиток, комунікативно-мовленнєві вміння.

Shalivska Y.V. The essence and characteristics of communicative-speech development of younger students / Rivne State Humanitarian University, Ukraine, Rivne

The subject matter of the article is communicative-speech development of primary school students. The goal of research is to justify the essence of communicative-speech development and the characterization of the structure of communicative-speech skills. Discusses various views regarding the understanding of speech development, interpretation and

classification of communicative-speech skills. The author have drawn conclusions that successful communicative speech development requires the formation of a generalized communicative and linguistic skills, which are understood the ability of the speaker to ensure the correct application of verbal and non-verbal means in the communication process, communication with other speakers in different communicative-speech situations.

Key words: development, personality development, speech development, a connected speech, communicative-speech development, communicative-speech abilities.

Вступ. Одним із провідних завдань навчання у школі є формування в учнів умінь та навичок, які б сприяли вільному використанню засобів мови у будь-яких життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення та створення висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення. У цьому контексті все більшої актуальності набуває комунікативно-мовленнєвий розвиток як необхідна умова успішного навчання та формування соціально активної особистості.

Важливим підґрунтям комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів є законодавчі акти, державні програми й концепції реформування освіти в Україні: Концепція мовної освіти в Україні, Концепція навчання державної мови в школах України, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки, базова навчальна програма, Державний стандарт початкової загальної освіти та ін.

Проблема розвитку мовлення учнів досліджувалася в різних напрямках: розвиток мовлення дітей раннього і дошкільного віку (А. Арушанова, А. Богуш, Н. Гавриш, О. Гвоздєв, Н. Горбунова, А. Зрожевська, К. Крутій, Н. Луцан, І. Луценко, Л. Михайлова, О.

Трифонов та ін.); комунікативно-мовленнєвий розвиток дітей (А. Богуш, Н. Горлова, В. Казаковська, Н. Лепська, Т. Піроженко, С. Цейтлін); розвиток мовлення учнів молодшого шкільного віку (О. Артемова, В. Бадер, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Р. Вовкотруб, І. Гудзик, Л. Кашуба, Г. Коваль, Л. Кутенко, Т. Ладиженська, О. Лобанчук, Л. Лук'яник, М. Львов, Л. Міненко, О. Павлик, Л. Порядченко, Н. Сіранчук, В. Собко, Л. Соловець, Л. Федоренко, О. Хорошковська та ін.) тощо.

Як свідчить практика навчання, з усіх предметів, що вивчаються у школі, найбільші можливості для комунікативно-мовленнєвого розвитку мають уроки читання – важливий навчальний предмет і одночасно – засіб навчання. Читання як один із видів мовленнєвої діяльності (слухання, мовлення, читання і письмо) забезпечує розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь та навичок учнів. У психолого-педагогічній та науковій літературі проблема комунікативно-мовленнєвого розвитку школярів на уроках читання ще не знайшла достатнього висвітлення, що негативно позначається на практиці навчання.

Формулювання мети статті та завдань. Мета статті – обґрунтувати сутність комунікативно-мовленнєвого розвитку та схарактеризувати структуру комунікативно-мовленнєвих умінь.

Виклад основного матеріалу. Визначимось насамперед з поняттями «розвиток», «розвиток особистості», «розвиток мовлення».

Розвиток розуміємо як певні видозміни індивіда від простого до складного, від нижчого до вищого в процесі накопичення кількісних змін, що ведуть до якісних перетворень.

Розвиток особистості – це процес формування особистості як соціальної якості індивіда в результаті його виховання, навчання, соціалізації. Дитина/учень вступає у взаємодію з довколишнім світом,

оволодіваючи досягненням людства. Розвиток особистості здійснюється у процесі діяльності, яка керується системою мотивів, притаманних цій особистості [1, с.404-405].

Розвиток мовлення розуміємо як цілеспрямоване формування в учнів мовленнєвих умінь і навичок, що забезпечують функціонування мовлення відповідно до мовних норм, сформованість мовленнєвої активності, самостійності в оволодінні лінгвістичною інформацією, уміння використовувати різноманітні засоби спілкування.

Існують різні погляди стосовно розуміння розвитку мовлення. Згідно дослідження М. Рождественського, одні вчені вважають, що мовлення розвивається спонтанно, саме по собі, у зв'язку зі збагаченням свідомості дитини різноманітними уявленнями і поняттями, розширенням її життєвого досвіду. На думку інших, розвивати мовлення – означає навчати дітей зв'язного висловлення думок в усній і письмовій формах. Треті – висувають до шкільного навчання вимогу – розвивати у дітей вміння вільно, плавно і красиво говорити і писати про різні предмети і явища життя, давати повну свободу мовленнєвій творчості дітей. Четверті – стверджують про необхідність і доцільність пропонувати учням спеціальні граматичні вправи, щоб діти мали можливість найбільш повно застосовувати отримані відомості про частини мови, речення, орфографічні та інші правила у створених ними реченнях, викладах та творах. Існує також такий погляд на розвиток мовлення, що це передусім розвиток вимовно-слухової форми, виразного читання і вимови, тому потрібно навчати дітей правильної вимови, дикції, виразного читання і т.ін. [2, с. 4-5].

Під розвитком мовлення учнів початкової школи у вузькому значенні розуміємо оволодіння ними сукупністю комунікативно-мовленнєвих умінь, що забезпечують готовність до повноцінного

мовленнєвого спілкування в усній та письмовій формах. При цьому знання та вміння з мови та мовознавства становлять для учнів фундамент, на якому відбувається оволодіння комунікативно-мовленнєвими вміннями.

У більш широкому значенні розвивати мовлення учнів початкових класів – означає вчити їх практично оволодівати різними аспектами мови, умінням вимовляти, добирати відповідні слова для відображення предметів і явищ дійсності, висловлювати свої думки у зв'язній формі, вільно і правильно, відповідно до вимог шкільної програми користуватися мовою як засобом спілкування в різних життєвих ситуаціях [3].

З лінгводидактичного погляду, розвиток мовлення учнів початкової школи передбачає: 1) збагачення словникового запасу учнів; 2) засвоєння норм літературної мови; 3) формування умінь і навичок будувати висловлювання в усній і письмовій формах певного типу і стилю мовлення з урахуванням ситуації спілкування.

Необхідність навчання дітей зв'язно висловлювати свої думки передбачає розділ «зв'язне мовлення», який закріпився в методиці викладання мови у початковій школі. Зв'язне мовлення – це процес, діяльність мовця, послідовний усний чи письмовий виклад думок, знань. Наслідком такої діяльності стає текст – сукупність взаємопов'язаних самостійних речень, об'єднаних спільним предметом (темою) й основною думкою висловлювання за допомогою мовних (лексичних, граматичних та інтонаційних) засобів. У методиці ці два поняття – зв'язне мовлення і текст – стоять поряд [4, с. 105].

Визначимося з поняттям «комунікативно-мовленнєвий розвиток», який ми розуміємо як процес становлення і формування мовної/мовленнєвої особистості у процесі взаємодії, комунікації і спілкування її з іншими мовцями в різних мовленнєво-комунікативних

ситуаціях (спонтанних, навчально-організованих); включення мовця в різні види мовленнєвої діяльності (навчально-мовленнєвої, комунікативно-мовленнєвої, пізнавально-мовленнєвої та ін.), спрямованими на реалізацію завдань навчання, пізнання, спілкування.

Вчені (А. Богуш, М. Вашуленко, Т. Донченко, І. Луценко, В. Мельничайко, Т. Михайловська, А. Нікітіна, М. Пентилюк, Н. Притулик, Л. Скуратівський, В. Сульниченко, О. Федорова, Г. Шелехова) під комунікативно-мовленнєвим розвитком учнів розуміють: формування комунікативно-мовленнєвої компетенції школярів, опанування ними понятійним апаратом з комунікативно-мовленнєвого розвитку; розвиток здатності до повноцінного спілкування за допомогою мовних засобів, оволодіння різними стилями, типами і жанрами мовлення, засвоєння особливостей функціонування мовних одиниць у текстах різних стилів, типів і жанрів мовлення; вироблення в учнів основних видів мовленнєвих (слухати, читати, говорити і писати) та комунікативних умінь; засвоєння учнями властивостей мовлення (логічність, правильність, точність, виразність, багатство, доречність, влучність); формування навичок культури мовлення тощо [5].

На думку О. Леонтьєва, у процесі комунікативно-мовленнєвого розвитку формуються вміння визначати комунікативне завдання (чого я хочу досягти), усвідомлювати своє мовлення, робити його довільної форми і вміти адекватно добирати мовні чи мовленнєві засоби для досягнення поставлених цілей [6, с. 386-387].

У комунікативно-мовленнєвому розвитку відображено не лише прогресивні зміни в умінні дитини побудувати висловлювання на основі словника, що розширюється, і оволодіння мовними правилами (граматикою), але, як зазначає І. Зимняя, і: а) розвиток слухання (аудіювання) і читання; б) розвиток письма; в) характер взаємодії усіх видів мовленнєвої діяльності в цьому розвитку; г) розвиток

комунікативно-мовленнєвих механізмів – встановлення смислових зв'язків (осмислення), взаємодія оперативної і постійної пам'яті, ймовірного прогнозування і попереджувального синтезу як прояв випереджувального відображення; г) розвиток мовних засобів мовленнєвої діяльності розширенням і структурною організацією словника і засвоєння мовних правил; д) розвиток способів формування і формулювання думки та їх усвідомленої диференціації для різних умов спілкування [7, с. 127].

Як зазначає Т. Піроженко, поняття «комунікативно-мовленнєвий розвиток» прийшло на зміну поняттю «мовленнєвий розвиток» і може відбуватись у двох аспектах: у практиці довільного мовленнєвого спілкування (такий розвиток інтуїтивний, неусвідомлений); у процесі спеціально спланованого, організованого та керованого навчання [8].

Джерелами комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів є спілкування в повсякденному житті зі своїми ровесниками, батьками, спостереження за довколишнім світом, художня література, радіо й телебачення, усна народна творчість, ігрова та навчальна діяльність тощо.

За результатами комунікативно-мовленнєвого розвитку, як зазначають учені (А. Богуш, Г. Демидчик, І. Луценко, Т. Михайловська, Н. Притулик, В. Сульниченко), учні мають оволодіти вміннями розрізняти усне і письмове мовлення; переказувати тексти; брати участь у розмові, дотримуватись норм етикету у спілкуванні; складати усні та письмові невеликі за обсягом твори на визначену вчителем чи самостійно обрану тему з дотриманням граматичних, орфоепічних, правописних і комунікативно-мовленнєвих умінь, вміти зв'язно висловлюватись [9; 12; 13; 14; 15; 16]. Відтак, розгляд проблеми комунікативно-мовленнєвого розвитку учнів неможливе без осмислення поняття «комунікативно-мовленнєві вміння».

Схарактеризуємо поняття «вміння». За словником, «вміння – це знання в дії; система прийомів, які послідовно виконує людина у відповідному виді діяльності для досягнення конкретного результату; засвоєний суб'єктом спосіб виконання дії, який забезпечується сукупністю набутих знань і навичок. Вміння формуються шляхом вправ та створюють можливість виконання дій не лише у звичних, а й у змінених умовах [10, с. 29].

Словникові джерела визначають комунікативні вміння як «один із видів спеціальних умінь, пов'язаних з умінням сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові висловлювання» [11, с. 132].

За А. Богуш, мовленнєві вміння – це засвоєні суб'єктом норми і правила мови, сукупність мовленнєвих дій, операцій, які дають можливість здійснювати мовленнєву діяльність [9, с. 74].

Схарактеризуємо комунікативно-мовленнєві вміння, які були предметом дослідження А. Богуш, Г. Демидчик, І. Луценко, Т. Михайловська, Н. Притулик, В. Сульниченко та ін.

На думку А. Богуш, І. Луценко, комунікативно-мовленнєві вміння – це вміння керувати мовленнєвою діяльністю у процесі розв'язання різноманітних комунікативних завдань [9; 12, с. 16].

За визначенням Г. Демидчик, комунікативно-мовленнєві вміння – це здатність мовця забезпечити правильне застосування словесних і невербальних (міміка, жести) засобів для ефективної взаємодії з учасниками акту спілкування [13, с. 42]. Для їх формування необхідне розуміння взаємозв'язків між знаннями з граматики й комунікативно-мовленнєвими вміннями, які полягають у тому, що мовленнєва діяльність є більш ефективною, якщо формується на основі відповідних лінгвістичних знань.

Т. Михайловська трактує комунікативно-мовленнєві вміння як творчі вміння, що включають у себе сукупність комунікативно-

мовленнєвих дій, спрямованих на сприйняття, відтворення і створення висловлювань в усному (діалогічному та монологічному) і писемному мовленні відповідно до вимог ситуації спілкування [14, с. 41].

За визначенням Н. Притулик, комунікативно-мовленнєві вміння – це вміння, необхідні для ефективного здійснення мовленнєвої діяльності в умовах міжособистісної взаємодії, тобто в різних ситуаціях спілкування: з різною метою, в різних умовах, з різними співрозмовниками [15, с. 12]. На її думку, основою комунікативно-мовленнєвих умінь є частково-мовленнєві вміння (звукимовні, орфоепічні, лексичні, граматичні) та загальномовленнєві (уміння слухати-розуміти, говорити, читати, писати).

В. Сульниченко до комунікативно-мовленнєвих умінь школярів відносить: уміння користуватися в тексті механізмами еквівалентних замінів, визначати комунікативні наміри автора тексту; вміння проводити мовленнєвий аналіз ситуації спілкування, зафіксований у тексті з урахуванням його компонентів – місця, часу, мотивів, мети й учасників спілкування; уміння користуватись у створенні тексту основними мовленнєвими поняттями (стилі, типи мови, способи зв'язку пропозицій у тексті); вміння створювати ситуацію спілкування через використання системи комунікативних вправ; уміння інтерпретувати і продукувати висловлення з метою розвитку комунікативно-мовних умінь і навичок; уміння створювати свої тексти, що мають складну жанрову і стилістичну природу; вміння трансформувати текст з урахуванням поставлених комунікативних завдань; уміння видозмінювати текст за певною моделлю й на основі його значеннєвої цілісності [16, с. 201].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Означені трактування і класифікації відображають певні аспекти комунікативно-мовленнєвої діяльності. Тому для успішного комунікативно-мовленнєвого розвитку необхідним є формування

узагальнених комунікативно-мовленнєвих умінь, під якими розуміємо здатність мовця забезпечити правильне застосування вербальних і невербальних засобів з метою ефективною взаємодії з учасниками акту спілкування у будь-якій життєвій ситуації.

У процесі мовленнєвого зростання відбувається присвоєння школярем соціальних норм (мови), а також здатність до адекватного застосування мовних засобів залежно від мети і завдань комунікації. Важливим засобом своєчасного комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів вважаємо орієнтацію початкової школи на компетентнісний підхід.

Подальші наукові пошуки будуть спрямовані на з'ясування стану комунікативно-мовленнєвого розвитку молодших школярів на уроках читання у практиці сучасної початкової школи.

Література:

1. Гончаренко С.У. *Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст] / Семен Гончаренко. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 519 с.*
2. *Речевое развитие младших школьников [Текст]: Сборник статей / Под. ред. Н. С. Рождественского. – М.: Просвещение, 1970. – 224 с.*
3. *Рамзаева Т.Г. Русский язык: 2 класс: книга для учителя: планирование системы уроков / Т. Г. Рамзаева, Г. С. Щеголева. – 5-е изд., стер. – М.: Дрофа, 2002. – 128 с.*
4. *Коваль Г. П. Методика викладання української мови: навч. посіб. [для студ. педінст., гуманіст. універс., пед. коледж.] / Г. П. Коваль, Н. І. Деркач, М. М. Наумчук. – [2-ге вид., доопр. та допов.]. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.*
5. *Донченко Т. Мовленнєвий розвиток як науково-методична*

проблема [Текст] / Т. Донченко // Дивослово, – 2006. – № 5. – С. 2-5.

6. Леонтьев А.А. Этнопсихология и социальная психология [Текст] // Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии: избранные психологические труды. – М., Воронеж: НПО «МОДЭК», 2001. – 448с.

7. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе [Текст] / И.А.Зимняя. – М.: Просвещение, 1991. – 222с.

8. Пироженко Т.А. Коммуникативно-речевое развитие ребенка: Монография [Текст] / Т.А. Пироженко. – К. : Нора-принт, 2002. – 308с.

9. Богуш А. Дошкільна лінгводидактика. Теорія і методика навчання дітей рідної мови : підручник / А.Богуш, Н.Гавриш. – К.: Вища шк., 2007. – 542с.

10. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика. Словник-довідник / Упоряд. А.М.Богуш, К.Л.Крутій. – Запоріжжя: ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2014. – 200с.

11. Кочан І.М. Словник-довідник з методики викладання української мови / І. М. Кочан, Н. М. Захлюпана. – Львів, Вид.центр ЛНУ ім. І.Франка, 2005. – 340с.

12. Луценко І. Мовленнєвому заняттю – комунікативну мету / І. Луценко // Дошкільне виховання. – 2002. – № 01 (Січ.). – С. 16-17.

13. Демидчик Г. С. Розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь молодших школярів засобами службових частин мови [Текст]: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Демидчик Галина Степанівна. – К., 2001. – 211 с.

14. Михайловская Г. А. Теория и практика формирования коммуникативно-речевых умений у учащихся 5-9 классов в процессе изучения русского языка [Текст]: дис. ... доктора пед. Наук: 13.00.02 / Михайловская Галина Александровна. – Херсон, 2001. – 406 с.

15. Притулик Н. Формування умінь українського комунікативного

мовлення в умовах російсько-української двомовності [Текст] / Н.Притулик // Початкова школа. – 2004. – № 6. – С.12.

16. Сульниченко В.М. До проблеми вдосконалення технології мовної освіти у процесі комунікативного навчання [Текст] / В. М. Сульниченко // Наука і освіта. – № 4-5. – 2004. – С.201.

References:

1. Honcharenko S.U. *Ukrainskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk [Tekst] / Semen Honcharenko. – Rivne: Volynski oberehy, 2011. – 519 s.*

2. *Rechevoe razvitie mladshikh shkolnikov [Tekst] : Sbornik statei / Pod. red. N. S. Rozhdestvenskogo. – M. : Prosveshchenie, 1970. – 224 s.*

3. *Ramzaeva T.G. Russkii iazyk: 2 klass: kniga dlia uchitelia: planirovanie sistemy urokov / T. G. Ramzaeva , G. S. Shchegoleva. – 5-e izd., ster. – M.: Drofa, 2002. – 128 s.*

4. *Koval H. P. Metodyka vykladannia ukrainskoi movy: navch. posib. [dlia stud. pedinst., humanist. univers., ped. koledzh.] / H. P. Koval, N. I. Derkach, M. M. Naumchuk. – [2-he vyd., doopr. ta dopov.]. – Ternopil: Aston, 2008. – 287 s.*

5. *Donchenko T. Movlennievyi rozvytok yak naukovo-metodychna problema [Tekst] / T. Donchenko // Dyvoslovo, – 2006. – № 5. – S. 2-5.*

6. *Leontev A.A. Etnopsikhologiiia i sotcialnaia psikhologiiia [Tekst] // Iazyk i rechevaia deiatelnost v obshchei i pedagogicheskoi psikhologii: izbrannye psikhologicheskie trudy. – M., Voronezh : NPO «MODEK», 2001. – 448s.*

7. *Zimniaia I.A. Psikhologiiia obucheniiia inostrannym iazykam v shkole [Tekst] / I.A.Zimniaia. – M. : Prosveshchenie, 1991. – 222s.*

8. *Pirozhenko T.A. Kommunikativno-rechevoe razvitie rebenka: Monografiia [Tekst] / T.A. Pirozhenko. – K. : Nora-print, 2002. – 308s.*

9. *Bohush A. Doshkilna linhvodydaktyka. Teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy: pidruchnyk / A.Bohush, N.Havrysh. – K.: Vyshcha shk.,*

2007. – 542s.

10. Bohush A.M. *Doshkilna linhvodydaktyka. Slovnyk-dovidnyk / Uporiad. A.M.Bohush, K.L.Krutii. – Zaporizhzhia: TOV «LIPS» LTD, 2014. – 200s.*
11. Kochan I.M. *Slovnyk-dovidnyk z metodyky vykladannia ukrainskoi movy / I. M. Kochan, N. M. Zakhliupana. – Lviv, Vyd.tsentr LNU im. I.Franka, 2005. – 340s.*
12. Lutsenko I. *Movlennievomu zaniattiu – komunikatyvnu metu / I. Lutsenko // Doshkilne vykhovannia. – 2002. – № 01 (Sich.). – S. 16-17.*
13. Demydchuk H. S. *Rozvytok komunikatyvno-movlennievkykh umin molodshykh shkolariv zasobamy sluzhbovykh chastyn movy [Tekst]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.02 / Demydchuk Halyna Stepanivna. – K., 2001. – 211 s.*
14. Mikhailovskaia G. A. *Teoriia i praktika formirovaniia kommunikativno-rechevykh umenii u uchashchikhsia 5-9 klassov v protsesse izucheniiia russkogo iazyka [Tekst]: dis. ... doktora ped. Nauk: 13.00.02 / Mikhailovskaia Galina Aleksandrovna. – Kherson, 2001.–406 s.*
15. Prytulyk N. *Formuvannia umin ukrainskoho komunikatyvnoho movlennia v umovakh rosiisko-ukrainskoi dvomovnosti [Tekst] / N.Prytulyk // Pochatkova shkola. – 2004. – № 6. – S.12.*
16. Sulnychenko V.M. *Do problemy vdoskonalennia tekhnolohii movnoi osvity u protsesi komunikatyvnoho navchannia [Tekst] / V. M. Sulnychenko // Nauka i osvita. – № 4-5. – 2004. – S.201.*